

ДУХОВНО-ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті аналізуються духовно-гуманістичні аспекти педагогічної спадщини Василя Сухомлинського.

Ключові слова: *дитина, виховання, духовність, гуманізм, любов, добро, людяність.*

The article analyses the spiritual and humanistic aspects of the pedagogical inheritance of Vasyl Sukhomlynskii.

Key words: *a child, education, spirituality, humanism, love, kindness, humanity.*

Василь Олександрович Сухомлинський увійшов в історію педагогіки як педагог – гуманіст, творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина, як унікальна особистість.

Надзвичайно вагомим є внесок видатного педагога в розробку теорії і практики духовно-гуманістичного виховання.

Аналіз праць вітчизняних педагогів показує, що в кінці другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. «духовність» як категорія виховання розглядалася насамперед, як християнсько-церковно-православний і державний пріоритет» [4, с.13].

Основою гуманістичних ідей в українській педагогіці зазначеного періоду є духовність як процес вияву та розвитку людського духу через самовизначення, самотворчість і самоактуалізацію на основі ідеї Істини, Добра і Краси.

Проблему духовності як методологічну основу гуманістичної педагогіки дослідив відомий філософ і педагог П.Д.Юркевич. Для розуміння гуманістичної сутності педагогіки П.Д.Юркевича велике значення має його «філософія серця», яка є основою теорії духовності. К.Д.Ушинський розглядав педагогіку як мистецтво, що прагне задовольнити вищі моральні і взагалі

духовні потреби людини. За С.Ф.Русовою, духовність людини визначається «небесним», «єдиним», що є основою життя; на переконання Я.Ф.Чепіги, духовність – це «висока душа», «божественна гармонія правди, краси і добра». На запитання: «До чого ви готуєте вашого сина?» М.І.Пірогов і В.О.Сухомлинський відповіли: «Бути людиною».

Аналіз теоретично-практичної спадщини В.О.Сухомлинського дає підстави стверджувати, що він першим у педагогіці звернувся до проблеми формування духовності у школярів як однієї з провідних у вихованні. У своїй праці «Духовний світ школяра» він, надаючи духовності особливого значення у формуванні особистості, висвітлює усі складові духовності в їх нерозривній єдності, конкретизує специфіку формування духовного світу кожного вікового періоду. Вчений писав: «Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності» [5, с.212].

У праці «Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук» донька В.О.Сухомлинського, академік-секретар відділення теорії та історії педагогіки АПН України О.В.Сухомлинська стверджує, що цінним і нині є підхід В.О.Сухомлинського до формування духовності на основі вікових особливостей, а також висунення на перший план не середовищних факторів, що є головним у соціометричній парадигмі розвитку людини, а особистісного, внутрішнього розвитку моральних, естетичних почуттів [4, с.19].

Багатство духовного життя особистості залежить значною мірою від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей гуманності, людяності» [5, с.218].

«Технократична» течія в педагогіці, спричинена науково-технічною революцією, спонукала В.О.Сухомлинського створити гуманістичну педагогіку, яка відстоює істинне, добре та прекрасне й відкидає брехливе, зле, потворне, проголошує рівноправні й взаємоповажні відносини між людьми. Гуманістична основа в його педагогічній діяльності ґрунтується на тезі про

безумовну цінність людини, її індивідуальну свободу й гідність, що є точкою опори всіх соціальних, політичних і особистісних зусиль.

В ідеальному образі Людини В.О.Сухомлинський виділив такі найважливіші риси: уміння дорожити святинями Батьківщини як особистими цінностями і святинями своєї свідомості й свого серця, гармонійна єдність суспільного й особистого, великого і малого в духовному житті людини, багатство духовного світу, духовних інтересів, духовних запитів і потреб, уміння користуватися духовними цінностями й дорожити ними, бачити, знаходити їх, олюднювати в особистому світі, потреба людини в людині як носієві духовних цінностей; виникнення, розвиток цієї потреби на основі духовної спільності людей, їхнього прагнення до володіння духовними цінностями, активне ставлення до добра і зла, уміння не тільки бачити добро і зло, а близько брати до серця все, що відбувається навколо, ідейна переконаність, готовність боротися за свої переконання, почуття людської гідності – повага до самого себе, уміння дорожити своєю особистою честю, своїм ім'ям, прагнення до моральної досконалості, бажання збагачувати й розвивати свій розум, естетичне багатство, любов до праці, висока моральність трудових відносин; прагнення вдосконалювати трудову майстерність, фізична досконалість тощо [7, с.149 -150].

У праці «Як виховати справжню людину» подається моральний ідеал, який увібрав у себе найкращі риси менталітету українського народу. В ній розкриваються конкретні принципи, істини, навчання, настанови, рекомендації тощо. Подаються вони у вигляді правил «Десять не можна» , «Дев'ять негідних речей» та 14 законів дружби, що складають азбуку моральної культури. Автор у цій праці вперше у вітчизняній педагогіці глибоко розкриває суть таких понять, як людяність, патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність і т. ін. На конкретних прикладах надається методика утвердження в юних душах почуття совісті, сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя [1, с.6].

На переломному етапі розвитку школи, створення в Україні національної системи освіти в досвіді й теоретичних поглядах педагога сучасники шукають

відповідь на численні питання щодо гуманізації школи, повернення її обличчям до дитини, її цінності та унікальності, формування духовної особистості.

Школа, підкреслював В.О.Сухомлинський, – це насамперед вогнище духовного життя. Тому місія педагога – наставника юних душ – «полягає в тому, щоб у школі в «усій повноті розкривалося багатство інтелектуальної, емоційної, моральної сфер духовного життя особистості».

Загалом, виховання гуманності, на думку педагога, починається з виховання любові до всього живого, до матері, бабусі, рідних. У книгах «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Павлинська середня школа» педагог розкриває конкретні форми становлення гуманної поведінки дітей. Серед них: створення лікарень для пташок і тварин, допомога немічним, участь в естетизації школи і селища тощо.

Уперше в педагогіці В.Сухомлинський обґрунтував неповторну концепцію, яка базується на глибокому психологічному аналізі сімейних відносин, принципах гуманізму, визнанні дитини вищою цінністю, визначив місце сім'ї в цілісному процесі формування особистості, розробив і перевіряв на практиці ідею співдружності сім'ї і школи у вихованні дітей. «Найуніверсальніша, найскладніша і найблагородніша робота, одна для всіх і водночас своєрідна, неповторна в кожній сім'ї – це творення людини» [10, с. 410-414].

У ранньому віці закладаються основні напрями розвитку дитини як особистості, вимальовуються головні контури становлення її моральності. Звідси глибока впевненість Сухомлинського у винятковій ролі, яку відіграють мати й батько в долі дитини. Чи стане вона Людиною гідною, щасливою і чи принесе своїм життям щастя іншим людям, залежить від того, які зерна посіють батьки в душі дитини, чи зігріють вони її серце теплом любові, правди і справедливості.

Особливу роль педагог відводив матері. Мати для Василя Сухомлинського була джерелом людського життя і краси, найсвятішим і найпрекраснішим у житті людини. У розумі, почуттях, душевних пориваннях матері полягають перші витoki моральності. Формуванню гуманізму дітей сприяло створення

Сухомлинським у Павлинській школі галереї матерів найвідоміших людей світу.

Значну роль В.Сухомлинський відводив батьку. Його роль визначалася єдиним словом – відповідальність. Мужність чоловіка, батька, на думку В.Сухомлинського, полягає в умінні захищати і оберігати жінку та дітей. У процесі сімейного виховання в дитини формуються основні цінності, якими вона має дорожити: любов до батьків, рідних, взаємоповага, бажання прийти на допомогу у будь-яку хвилину.

Чудові діти виростають у тих сім'ях, де мати і батько по-справжньому люблять одне одного і разом з тим люблять, поважають людей. «Я відразу бачу дитину, в якій батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять одне одного. У такої дитини – мир і спокій у душі, стійке моральне здоров'я, щиросердечна віра в добро, віра в красу людську, віра в слово вихователя» [10, с.413].

З джерел батьківської педагогіки Василь Олександрович виносить переконаність у тому, «що добро, ласка, любов – відносно дитини – не абстрактні добро, ласка і любов, а людяні, реальні, пройняті вірою в людину, це могутня сила, здатна утвердити в людині все прекрасне, зробити її ідеальною. Я не повір'ю в те, що дитина, яку правильну виховують, може стати істотою брехливою й розбещеною» [6, с.130].

Уже дитина дошкільного віку відчуває свій внутрішній духовний світ, відчуває, розуміє, переживає процес виховного впливу на себе. Проникнення у внутрішній світ дитини, ґрунтовне вивчення її особливостей можливі за умови, коли між педагогом і вихованцем встановлюється справжні дружні взаємини. Щоб знайти шлях до дитячого серця, – писав педагог, – учитель мусить бути другом дитини, радіти разом із нею і ділити горе, по-справжньому вболівати за її долю. В кожному дитячому серці є ніжні, чутливі струни, настроєні на сприймання життєрадісної, світлої музики – дитячих радощів, творчої праці, дружби, братерства, товариства.

Високу місію педагога Сухомлинський вбачає у тому, щоб бути творцем дитячого щастя, цілителем дитячих душ. Серед причин нещастя дитини він відзначає неблагополуччя в сім'ї, незадовільний статус дитини в колективі

однолітків, неуспішність у навчанні. Тому до завдань гуманістичного виховання він відносить блокування чинників, що породжують у дітей відчуття своїх взаємин із світом як нещасних. Варто зазначити, що педагог не уникав роботи з різними категоріями дітей. Майже півстоліття тому у Павлинській школі була реалізована ідея інтегрованого навчання дітей з особливими потребами. Глибоко гуманним було ставлення до дітей нещасних, знедолених природою чи середовищем: маленька людина не повинна дізнатися, про те, що у неї є проблеми розвитку, а її виховання має бути в сто разів більш ніжним, чуйним, турботливим.

Гуманізм педагогічної системи Сухомлинського ґрунтується на положенні про самоцінність людини, її праві на свободу і гідність як неповторної індивідуальності.

Одне з найважливіших і водночас найскладніших завдань вихователя полягає у тому, щоб представити маленьку людину самій собі, допомогти розвитку у ній внутрішнього бачення («себебачення»). В одному із звернень до дітей читаємо: «Умій відчутти поряд із собою людину, умій розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ — радість, горе, біду, нещастя. Думай і відчувай, як твої вчинки можуть відбитися на душевному стані іншої людини» [7, с.235].

Ідея служіння людям, турбота про їх благополуччя, щастя, потреба постійно оберігати їх, особливо в годину важких життєвих випробувань — одна з найголовніших у творах Сухомлинського. В умінні «відчувати душу» іншої людини, у здатності розуміти її душевний стан педагог вбачав найціннішу рису моральності дитини. У книзі «Як виховати справжню людину» автор, звертаючись до дітей, писав: «Не завдавай своїми вчинками, своєю поведінкою болю, кривди, турботи тяжких переживань іншим людям. Умій підтримати, допомогти, підбадьорити людину, в якої горе... Не будь байдужим» [7, с.253].

В.О.Сухомлинський закликав через любов до дитини, через гуманне ставлення до неї пізнавати духовний світ вихованців і позитивно впливаючи збагачувати його. «Бо любов до дитини в нашій спеціальності — це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої дитини. Педагог

без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [12, с.292].

Вчений доводить, що шкільний вік найсприятливіший для формування в свідомості головних духовно-моральних понять: гідності, добродійності, дружби, краси, любові, мужності, працелюбності тощо. Вчений писав: «Саме в молодшому віці, коли душа дуже піддатлива до емоційного впливу, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, вчимо їх моральної азбуки...» [1, 218-225].

В статті «Народження добра» педагог-гуманіст так визначає роль початкової школи у вихованні моральних почуттів: «Дитинство повинно стати для дітей природною школою сердечності. Це одне з найскладніших і найтендітніших виховних завдань сім'ї і школи. Ми покликані облагородити серце нового громадянина, одухотворити його пориви і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю»...[10, с.223].

Педагог вважав, що у роки навчання в I – IV класах – від 7 до 11 років – відбувається становлення людини, на ці роки припадає найбільш інтенсивний відрізок людського життя. «Дитина в цей період повинна не тільки готуватися до подальшого навчання, накопичувати багаж знань і вмінь, щоб успішно навчатися далі. *Вона має жити багатим духовним життям*».

Глибоке вміння відчувати духовний світ вихованців учений-гуманіст визначає як найголовнішу рису педагогічної культури – це здатність приділити вихованцеві стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що вона не байдужа педагогові. У книзі «Серце віддаю дітям» зазначає: «Найголовнішою рисою педагогічної культури має бути відчуження духовного світу кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи й страждання поділять».

До складової педагогічної культури Сухомлинський відносив здатність до наукового передбачення, яке він також пов'язує із щастям вихованців: «Без наукового передбачення, без вміння закладати в людині ті зерна, які йдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд,

вихователь – у неграмотну неньку, педагогіка – у знахарство. Чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть», - відзначав він у «Сто порадах вчителю» [11, с.427].

Цінною є педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського про роль слова у вихованні і формуванні духовності вихованців. Вчений надає перевагу слову як найважливішому засобу впливу на духовний світ школяра: «Без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки» [10, с. 160]. Сухомлинський вважав, що витонченість внутрішнього людського світу, благородство морально-духовних, емоційних відносин не утвердити без високої культури словесного виховання; описує вплив краси, сили та виразності рідного слова на свідомість дитини: «Слова – це вогники, які допомагають дітям побачити щось незрівнянно вище і значніше, ніж повсякденний світ особистого життя, – вітчизну, народ, його історичну долю, його сподівання і надії» [10, с.487].

Одна з найважливіших гуманістичних ідей, що пронизують педагогічну систему Сухомлинського, полягає в запереченні, неприпустимості будь-якого насильства над дитиною, визнанні педагогом права учня бути суб'єктом виховного процесу, рівноправним, хоч і різнозобов'язаним (порівняно з вихователем) учасником, бути суб'єктом власної активності, носієм волі.

Повага до особистості вихованця незалежно від його віку, визнання складності його внутрішнього світу і необхідності відповідального ставлення до долі дитини — переконлива характеристика духовно-гуманістичної спрямованості педагогічної системи Сухомлинського.

Обґрунтовуючи практичну необхідність гуманних взаємин між вихователем та дитиною, між самими дітьми і взагалі всіма учасниками виховного процесу, павлівський педагог переконливо показав, що найцінніше у дитини — її індивідуальність, неповторність внутрішнього світу, своєрідність здібностей, потенційних можливостей, бо тільки через розмаїття індивідуальностей пролягає шлях до зростання та об'єднання особистостей.

Видатний педагог вважав, що найнеобхіднішою умовою виховання дитини є створення умов для її самоствердження, самовираження,

самореалізації під час виконання обов'язку. Був глибоко переконаний, що «колиска переконань – серце, переживання краси і величі вчинків». У переживаннях міститься корінь утвердження істин моральної культури. О.В.Сухомлинською розроблені «Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. Вона стверджує, що «методологічною основою формування такої інтегрованої якості особистості, як духовність, її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів у В.О.Сухомлинського стали: цілісність, системність, урахування вікових особливостей школярів, які завершуються діяльнісним підходом, спрямованим на самовираження і творчість» [4, с.19].

Одним із перших у вітчизняній педагогіці Василь Олександрович довів, що гуманізм – це обов'язкова риса творчості педагогіки. Принцип гуманізму пронизує всю творчість педагога. В його педагогічній діяльності гуманізація навчання і виховання стала головною стратегічною лінією. Вчений вважав, щоб стати справжнім вихователем, треба пройти школу сердечності, тобто пізнати серцем все, чим живе та про що думає вихованець. Педагог переконливо стверджував, що виховання гуманізму, людяності здійснюється через творення людям добра. Кожна людина повинна бути щасливою, вважає педагог, і в цьому їй має допомогти дитячий садок і школа. Духовне життя дошкільного закладу, школи та їх вихованців не повинні обмежуватися самими успіхами в оволодінні навчальною програмою, для того, щоб сформувати культуру бажань необхідно навчити дітей азбуці моральної культури.

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського допоможе вчителям і батькам виховати гуманну людину, знайти такий спільний духовний інтерес, таку діяльність, щоб дитина відчула у вихователів людину і потяглася до людського.

Значний теоретичний і практичний інтерес становлять праці В.О.Сухомлинського, в яких знаходимо глибоку психологічну, гуманістичну суть його педагогічної системи, спрямованої на формування та творчий розвиток духовності, духовної культури, духовного світу, духовного життя дитини. Можливо, саме тому значна частина його творів сприймається як твори

поетичні, найкращі місця з них хочеться перечитувати знову й знову, вдумуватися у їхній складний і невичерпно багатозначний зміст. У них поетика і строго наукова реальність зливаються воедино, але ніколи не поглинаються одна одною, а лише взаємозбагачуються і взаємодоповнюють своє звучання.

В умовах процесів глобалізації в Європі, входження України в Європейський освітній простір науково-педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського не тільки не втрачає свого сенсу, але й набуває нового прочитання і усвідомлення, де на перший план серед інших чеснот висувається цінність і унікальність дитини.

-
1. Барабаш С.Б. Філософія серця, або гуманізм Василя Сухомлинського/ С.Б.Барабаш //Дзеркало тижня. – 2001. – №39. – С.6.
 2. Боршевський М.Й. Гуманізм педагогічної системи В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 1995. - № 10-11. – С.4-6.
 3. В.О.Сухомлинський – майбутньому педагогу:Наук. – метод. посібник / За ред.. В.Д.Будака, О.М.Пехоти. – Миколаїв: Вид-во «ІЛІОН», 2004. – 260с.
 4. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді:загальні тенденції й індивідуальний пошук. – К.: 2006. – С.13 - 22.
 5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибр. тв.: у 5-ти т. – К.: Рад. шк. 1976. – Т.1. – С.209 - 212.
 6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. тв.: у 5-ти т. –К.: Рад. шк.,1976. – Т.1. – С.130.
 7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: у 5-ти т –К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С.149 - 150, 235 - 253.
 8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – К.:Радянська школа, 1976. –Т.3. – С.291.
 9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. тв.: у 5-ти. т –К.: Рад. шк., 1976. –Т.4. – С.501.
 10. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Вибр. тв.: у 5-ти. т –К.: Рад. шк., 1976. –Т.5. – С.410-414.

11. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський //Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. Т.3. – С. 427.
12. Сухомлинський В.О. Як любити дітей / В.О.Сухомлинський //Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. Т.5. – С. 292.